

A nyelvi kontaktusok hatása a manysi revitalizációs törekvésekre

Horváth Csilla

SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
naj.agi@gmail.com

Kivonat: A dolgozat a manysi nyelv beszélőinek otthonot adó többnyelvű környezet nyelvi kontaktusainak manysi revitalizációs törekvésekre gyakorolt hatását vizsgálja. A multikulturálissá vált társadalomban az újonnan betelepült nemzetiségek tisztelete és kíváncsisága az őshonos kisebbségek iránt nemcsak a többségi orosz társadalom, hanem maguk a manysik érdeklődését is felkeltették saját nyelvük és annak megújítása iránt, egyéni és közösségi szinten egyaránt. A XXI. században megjelent, alulról jövő társadalmi kezdeményezés hatására létrejött oktatási intézményekben egyszerre figyelhető meg a manysi nyelv és kultúra revitalizációjára, a modern manysi identitás meghatározására tett kísérlet, valamint a nyelvi és kulturális kontaktusok kölcsönhatása.

1 Bevezetés

A magyar nyelv legközelebbi nyelvrokonát, a manysi nyelvet alig ezren beszélik (Népszámlálási adatok – Население Российской Федерации по владению языками), Nyugat-Szibériában, elsősorban a Hanti–Manysi Autonóm Körzet területén. A manysi nyelv erősen veszélyeztetett, a gyors asszimiláció, a nyelvi szinterek beszűkülése, a manysi nyelvnek egészen a közelmúltig betöltött alacsony társadalmi státusa és a megfelelő anyanyelvi oktatás hiánya miatt a manysik egyre inkább az orosz nyelv használatára térnek át (bővebben ld. Pusztay 2006). Minthogy egy kétnyelvű közösség életében, ha eltérő mértékben is, de a nyelvcsere és a nyelvmegőrzés folyamata általában egyaránt jelen van (Bartha 1999: 130), nem meglepő módon a manysi beszélői közösség körében is nő az igény a nyelvi revitalizáció iránt, megfigyelhetőek az első, alulról jövő kezdeményezés eredményeként létrejött nyelvi és kulturális revitalizációs intézmények.

Az oroszországi uráli nyelvek szociolingvisztikai szempontú vizsgálata egyelőre nagyon szűk körű, revitalizációs törekvéseiket, intézményeiket bemutató munka pedig még nem született, így minden publikáció hiánypótló információt tartalmaz, az uráli nyelvek szinkron kutatásának és a világ nyelveinek szociolingvisztikai vizsgálatának szempontjából egyaránt.

A dolgozatban a nyelvi kontaktusok manysi revitalizációs törekvésekre gyakorolt hatásának bemutatása a manysi nyelv szociolingvisztikai leírását követően a manysi beszélői közösségben a közelmúltban bekövetkezett változások elemzésének és egy konkrét revitalizációs intézmény bemutatásának segítségével történik. Az elemzés alapjául a vonatkozó szakirodalom mellett a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben 2006 és 2009 között négy alkalommal lefolytatott terepmunka során részt vevő megfigyeléssel és mélyinterjúkkal, félig strukturált interjúkkal gyűjtött információk szolgálnak.

2 A manysi nyelv szociolingvisztikai helyzete

2.1 A legfrissebb oroszországi népszámlálás adatai

A 2010-es oroszországi népszámlálás adatai szerint az Oroszországi Föderációban 12 262 fő vallotta magát manysi nemzetiségűnek, 938 fő pedig a manysi nyelv beszélőjének (népszámlálási adatok: Национальный состав населения Российской Федерации, Национальный состав населения по субъектам Российской Федерации). A 2002-es adatok alapján – manysi 11 432 fő, manysiul beszélt 2746 fő (Sipőcz 2005: 23–24) – megállapítható, hogy tovább erősödik az a tendencia, melyre a beszélők számának radikális csökkenése jellemző, ugyanakkor lassan, de folyamatosan nő a nemzetiség lélekszáma.

A manysik legnagyobb része, 10 977 fő az ő nevüket is viselő nyugat-szibériai Hanti–Manysi Autonóm Körzet – Jugra területén él, a fennmaradó manysik pedig a szomszédos közigazgatási körzetekben: további 637 fő a Tyumenyi Terület más részein, mindössze 251 fő lakik a Szverdlovszki Területen, 8 fő pedig a Komi Köztársaságban.

2.2 A Hanti–Manysi Autonóm Körzet demográfiai jellemzői

A manysi nyelvet beszélők manysi lakossághoz viszonyított alacsony arányáért több körülmény felelős. Ez a kis lélekszámú nép óriási területen, szétszórva él, a még ötven évvel ezelőtt is hagyományosnak mondható homogén, vagy dominánsan manysi falvak helyett multinacionális településeken. A 2002-es népszámlálási adatokhoz képest bekövetkezett változások alapján állítható, hogy a manysik demográfiai helyzete legalább olyan radikálisan megváltozott az elmúlt száz évben, mint például a vaszjugáni hantiké (a nyugat-szibériai Vaszjugán folyó menti lakosság körében 1898-ban még 94%-os volt a hantik aránya, 1994-re ez a szám 3,4%-ra csökkent, bővebben l. Nagy 2007: 17–31), ugyanis a 2010-es népszámlálási adatok szerint a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben a legnagyobb lélekszámú az orosz népesség (a lakosok 68,1%-a) a körzet lakosságának 7,6%-a tatár, 6,4%-a ukrán, 1,8%-a pedig azeri (népszámlálási adatok: Население Российской Федерации по владению языками).

2.3 A manysi nyelv beszélőinek szociolingvisztikai jellemzése

A kutatómunka során végzett megfigyeléseim szerint a manysi társadalom a nyelvismeret szempontjából három nagyobb csoportra osztható. A legidősebb (hatvanéves, vagy annál idősebb) manysi generációt a manysi nyelv egy nyelvű beszélőinek egyre fogyatkozó rétege alkotja. Ennek a generációnak a képviselői olyan egyöntetűen manysi nemzetiségű nagycsaládokban született, teljesen vagy többségében manysi nemzetiségű településeken felnőtt, alapfokú oktatásban (vagy abban sem) részesült beszélők, akik az orosz nyelvvel és az urbanizált életkörülményekkel közelebbről csak felnőtt korukban, jellemzően gyermekeik révén kerültek kapcsolatba. Kapcsolati hálójuk elsősorban közvetlen hozzátartozóikból, gyermekkori barátaikból áll, akikkel a manysi nyelvet használják. Társalgási szinten az orosz nyelvet is beszélnek.

A középkorú (harminc és hatvan év közötti) generáció tagjai közül a manysi nyelvet teljes biztonsággal csak azok képesek használni, akik manysi családban,

manysi településen nőttek fel. Ebben a csoportban jóval alacsonyabb a manysi nyelvet ismerők aránya, mivel a többség a jobb ellátást biztosító, nagyobb (és többnemzetiségű) településeken nőtt fel, a szülei pedig – saját nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül – főként oroszul beszéltek hozzájuk. A középkorúak között kisebbséget alkotnak azok, akik az általános iskolában találkoztak először az orosz nyelvvel és a későbbiekben váltak balansz kétnyelvűekké, jellemzően közülük kerültek ki az Északi Népek Intézetben továbbtanuló, manysi nyelvvel és kultúrával foglalkozó majdani értelmiségiek.

A legfiatalabb generáció tagjai szinte kizárólag többnemzetiségű családokban nőttek fel. A manysi nyelvet társalgási szinten sem ismerik, mivel azt szüleiktől nem tudták elsajátítani, a nyelv iskolában történő elsajátításához pedig a nyelvoktatás sem struktúráját, sem oktatási anyagokkal való ellátottságát tekintve nem biztosított megfelelő lehetőséget (bővebben ld. Сподина 2011), miközben a nyelv használatát esetlegesen motiváló más nyelvi színterek teljesen hiányoztak. Ugyan a 2002-ben alapított Ugor Állami Egyetemen az össznépszerűséghez viszonyítva magasabb az őshonos kisebbségekhez tartozó hallgatók aránya (2005-ben az egyetem 4700 hallgatója között 300 hanti, 236 manysi és 14 nyenyec tanult, vagyis az őshonos kisebbségek akkor a hallgatók 8%-át alkották, ld. Szalontai-Dmitrijev 2005: 20), a manysi szakon tanuló hallgatók nyelvtudása nem emelkedett a korosztályra jellemző nyelvismeret szintje fölé (Horváth 2010: 17–18). 2010-ben a manysi képzésnek is otthont adó intézet ideiglenesen beszüntette működését (Сподина 2011: 220).

3 A soknemzetiségű társadalom manysi revitalizációs folyamatokra gyakorolt hatásai

3.1 A revitalizációs törekvéseket lassító hatások

A bemutatott tendencia az Oroszországi Föderációban élő többi finnugor nyelvre, és általában a kisebbségi nyelvekre is jellemző (bővebben ld. Pusztay 2006). Az orosz nyelv dominanciáját jelzi az a tény is, hogy míg a 2002-es népszámlálás során még vizsgálták azt, hogy egy kisebbség tagjai közül hányan beszélnek az orosz nyelvet is (11 432 manysiból 11 332 fő, Sipőcz 2005: 24), a 2010-es népszámlálásban ilyen adat már nem szerepel.

Létezik ugyan manysi nyelvű újság (heti egy alkalommal jelenik meg négy oldalon, könyvtárak és intézmények részére ingyenesen terjesztik, egyéni előfizetőről nincs információ) és manysi nyelvű rádió- és tévéadás (rádióműsor minden második napon 20-30 percben, tévéadás hetente egyszer, 10-20 percben), e manysi nyelvű színterek működtetőinek heroikus munkája ellenére mégis biztonsággal kijelenthető, hogy az oktatás, a média és a jogalkotás kizárólagos nyelve az orosz (Horváth 2010: 12–14).

Bár az őshonos kisebbségekhez tartozó személyek oktatási és lakhatási támogatást is kapnak a helyi kormányzattól, ez a támogatás a nemzetiségi hovatartozástól, nem pedig a nyelvismerettől függ. Mivel a kisszámú újságírói és nemzetiségi pedagógusi álláson kívül a manysi nyelv ismerete nem jelent előnyt a munkavállalás során, elmondható, hogy a manysi nyelv ismeretéből a beszélőnek nem származik anyagi haszna, ez pedig tovább csökkenti a motivációt és a revitalizációs programokban való részvételre való hajlandóságot.

A revitalizáció szempontjából kulcsfontosságú legfiatalabb korosztály nyelvismerete, valamint a kisebbségi nyelvhez kapcsolódó attitűdjei változatos és

ellentmondásos képet mutatnak. Szpogyina 2011-ben publikált, ötször tizenöt fős, a Hanti–Manysi Autonóm Körzet – Jugra őshonos kisebbségeihez (manysi, hanti, komi, nyenyec) tartozó diákok csoportján vizsgált mintája szerint a megkérdezettek 60%-a tartotta anyanyelvének az adott kisebbségi nyelvet, és 10% tartotta anyanyelvének, de csak az orosz után („Из 10 респондентов [...] 1 респондент осознает национальный язык родным, но на втором месте, после русского.” Сподина 2011: 214). Ugyanakkor a megkérdezettek 80%-a kizárólag az orosz nyelvet használta otthonában és a családjával való érintkezésben, mindössze 20% vallotta magát kétnyelvűnek. A diákok 20%-a élt olyan családban, ahol senki sem beszél a kérdéses kisebbségi nyelvet (Сподина 2011: 214).

3.2 A revitalizációs törekvések hatását segítő tényezők

Míg a XX. század elején a Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra (akkori nevén: Osztyák–Vogul Nemzetiségi Körzet) lakosságának 80,75%-át az őshonos kisebbségek adták (Югория П. 2000: 241), a kőolaj-kitermelés hetvenes években bekövetkezett fellendülésének köszönhetően a körzet etnikai összetétele jelentősen megváltozott. A 2010-es összoroszországi népszámlálás adatai szerint a manysik 0,8%-át teszik ki a körzet össznépességének, a meghatározó orosz többség és az Oroszország-szerte legjelentősebb kisebbségek (tatárok, ukránok, azeriek) mellett pedig más nem-őshonos etnikumok tettek szert demográfiai és kulturális jelentőségre: baskírok (2,5%), kumikok (1%), tadzsikok (0,7%).

A Hanti–Manysi Autonóm Körzet nemzetiségi sokszínűsége a manysi társadalom belső szerkezetét is megváltoztatta: a megkötött interetnikus házasságoknak több mint felében az egyik fél (többnyire a feleség) a körzet őshonos kisebbségeinek köréből kerül ki (Horváth 2010: 5). A jelenséget magyarázhatja, hogy az olyan vegyes nemzetiségű településeken, ahol számos etnikum él együtt, az őshonos kisebbségekhez tartozó nők szívesebben mennek férjhez bevándorló kisebbségi férfiakkal. Ennek a tendenciának kedvez az is, hogy a kilencvenes években, az ásványkincsek kitermelésének legintenzívebb szakaszában betelepült munkaerő elsősorban egyedülálló fiatal férfiakkal állt.

A nemzetiségi, kulturális és nyelvi sokszínűségnek köszönhetően a kisebbség fogalmához már nem a hátrányos helyzet és az alacsony presztízs képzete társul, hanem a kisebbségi nyelv és kultúra ismerete értéké válik. Ezt az attitűdváltást támogatja a bevándorló kisebbségek őshonos kisebbségek iránt tanúsított érdeklődése és tisztelete. A bevándorló kisebbségek érdeklődése a többségi orosz társadalom, valamint maguk az őshonos kisebbségek figyelmét is az őshonos nyelvek és kultúrák felé irányították. Saját kulturális szervezeteik megalapításával példát mutattak az őshonos kisebbségek számára (a körzetben jelenleg működő 74 kulturális szervezet közül mindössze 15 képviseli az őshonos kisebbségeket, ezek zöme is az elmúlt 5-10 évben jött létre, ld. Национально-культурные общественные объединения).

A manysi nyelv és kultúra presztízsének emelkedését jelzi, hogy az nemzetiségi szempontból vegyes házasságokban született gyermekek nemzetiségét az elmúlt 5-10 évben jellemzően az őshonos nemzetiséghez tartozó szülő nemzetiségének megfelelően határozzák meg (Horváth 2010: 5–6). (A nyelv presztízsének emelkedésében emellett szerepet játszhatott az is, hogy a Szovjetunió felbomlását követően a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben több intézményben is lehetőség nyílt manysi nyelvvél és kultúrával kapcsolatos felsőfokú képzés megszerzésére, az ilyen intézményekben végzett hallgatók pedig a körzeten belül vállaltak munkát, ilyen módon lassacskán létrehozva a manysi értelmiségi réteget.) Mindezen folyamatok

hatására a manysik körében megjelent egy új manysi identitás megformálásának és megélésének igénye.

4 Egy manysi revitalizációs kísérlet bemutatása

A manysi revitalizációs törekvések legismertebb példája a Liling Szojum ('élő patak') etnikulturális oktatási központ. A központ alapítója és igazgatója, Tatjana Vagyicsupova 1998-ban egy hanti-manszijszki általános iskolában dolgozva szembesült a ténnyel, hogy tanítványai, nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül, semmit sem tudtak a körzet őshonos népeiről. A városban akkor nem működött olyan oktatási intézmény vagy szabadidőközpont, amely segítséget nyújtott volna az obi-ugor gyerekeknek nemzeti identitásuk megőrzésére vagy felfedezésére, ahol megismerkedhettek volna az obi-ugor nyelvekkel és kultúrákkal. Hogy a helyzeten változtasson, az intézmény későbbi igazgatója 1999-ben tervezni kezdte egy gyermekstúdió megnyitását, kidolgozott egy tervezetet a Liling Szojum Gyermek Alkotóközpont létrehozására.

A központ megnyitásakor, 2003-ban 25 gyermek járt oda, később a keretlétszámot 60 főre emelték. A gyerekek legnagyobb része egynél több foglalkozásra is jár, szinte mindenki tanulja valamelyik obi-ugor nyelvet, emellett a fiúk főleg zeneórára és színházi foglalkozásra, a lányok főleg gyöngyfűzésre és táncórára járnak. Ez a felosztás nagyjából megfelel a hagyományos társadalmi szerepeknek. A hagyományos szabályrendszer, tiltásokat ugyanakkor a központ dolgozói nem értelmezik szigorúan, így a nők szerepét a szakrális cselekményekben korlátozó hagyományos tiltás ellenére például lányok is tanulhatnak a szent hangszereken játszott hangszeres zenét (Horváth 2010: 31–33).

A központ nemcsak a hagyományos manysi (és általában véve az obi-ugor) kultúra megőrzését és oktatását, de annak a megváltozott kortárs körülményeknek megfelelően történő átalakítását is feladatául tűzte ki. A kiemelkedő tehetségek gondozása, a manysi folklórtradíció, népi mesterségek kutatás és felélesztés révén történő oktatása és továbbfejlesztése mellett a képzés során kiemelt jelentőségű a fiatalok manysi nyelv és kultúra, identitás iránti érdeklődésének felkeltése, ébrentartása, valamint a környezettudatos nevelés.

A revitalizációs képzésben részt vevők megfelelnek a manysik társadalmi-szociolingvisztikai helyzetét bemutató leírásnak. Az oktatók szüleikkel obi-ugor anyanyelvükön, idősebb testvéreikkel anyanyelvükön és oroszul beszélnek, fiatalabb testvéreikkel pedig szinte már csak oroszul, mert azok nem ismerik a hanti, manysi nyelvet. Közülük ketten élnek házasságban, ukrán, illetve tadzsik nemzetiségű férjükkal oroszul beszélnek. Gyermekük első nyelve szintén az orosz, de mindkét szülő anyanyelvét értik és beszélnek is egy kicsit. A diákok közül néhányan ismerik a manysi nyelvet, de mindegyiküknek az orosz a domináns nyelve. Mivel a kisebbségi nyelv ismerete még mindig kulcsfogalom nemzeti identitás megformálásában (Сподина 2011: 214), a pedagógusok és a diákok egyaránt kiemelten fontosnak tartják annak diákok általi elsajátítását.

5 A kutatás további lehetséges irányai

A magukat manysinak valló gyermekek elsősorban etnikailag vegyes családokban születnek. Ha a szülők valamelyikének vagy mindegyikének kisebbségi nyelv volt is

az anyanyelve, a családban a kommunikáció nyelve – ritka kivételektől eltekintve – az orosz. Mivel a szülők többsége abból a középkorú generációból kerül ki, amely már nem ismeri szülei anyanyelvét, a szülők általában nem tartják fontosnak, hogy gyermekük manysi nyelvi oktatásban részesüljön. Ezen tényezők mellett az identitás meghatározásában (és így a nyelvválasztásban) szerepet játszik még a szibériai őshonos népek közelmúltig alacsony presztízse. A revitalizációs törekvésekben részt vevők legfőbb szerepe abban áll, hogy pótolják a gyermekek számára az előbb érdektelenségük folytán, majd tudásuk hiánya miatt a kultúra és a nyelv átadásának folyamatából kihullott középkorúakat.

Az intézményeknek és magának a folyamatnak újszerűsége miatt a már működő revitalizációs intézmények további vizsgálata feltétlenül indokolt, az ilyen jellegű kutatások pedig választ adhatnak az urbanizáció manysi nyelvre és kultúrára gyakorolt hatása és a(z új) manysi identitás komponenseinek vizsgálata kapcsán felmerülő kérdésekre is.

Irodalom

- Bartha, Cs. 1999. *A kényelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Horváth, Cs. 2010. *Élő patak: egy manysi revitalizációs kísérlet bemutatása*. Szeged (szakdolgozat, kézirat).
- Nagy, Z. 2007. *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*. MTA Néprajzi Kutatóintézete – Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszéke –L'Harmattan.
- Pusztay, J. 2006. *Nyelvével hal a nemzet*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Sipőcz, K. 2005. www.perepis2002.ru. *Finnugor Világ*, 10(2): 23–27.
- Szalontai-Dmitrijev [sic!], J. 2005. Magyartanítás Hanti–Manszijszkban. *Finnugor Világ*, 10(4): 19–22.
- Сподина, В. И. 2011. Ханты-Мансийский автономный округ: этнические языки в вузах и школах регионах. In: Тишков, А.В. [szerk.]: *Правовой статус финно-угорских языков и этнокультурные потребности российской школы*. Москва. 211–240.
- Шафранов-Куцев, Т. Ф. [főszerk.] 2000. *Югория. Энциклопедия Ханты-Мансийского автономного округа I–III*. Ханты-Мансийск
- Национально-культурные общественные объединения. Elérhető: <http://ugra.eduhmao.ru/info/15/8589/> Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. február 1.
- Югория = Шафранов-Куцев [főszerk.]: *Югория. Энциклопедия Ханты-Мансийского автономного округа. I–III*. Ханты-Мансийск, 2000.

A 2010-es oroszországi népszámlálás eddig nyilvánosságra hozott adatainak forrásai

- Городское и сельское население по субъектам Российской Федерации (Az Oroszországi Föderáció lakosságának megoszlása településtípusok szerint.) Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab1.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. március 17.
- Население Российской Федерации по владению языками (Az Oroszországi Föderáció lakosságának nyelvismeret szerinti megoszlása) Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab6.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. február 1.
- Национальный состав населения по субъектам Российской Федерации (Az Oroszországi Föderáció lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása, közigazgatási egységek szerint)

rendszerelve) Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab7.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. március 17.

Национальный состав населения Российской Федерации (Az Oroszországi Föderáció lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása) Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab5.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. február 1.